כפר עולמי · יחידה 5: יישובים כפריים ועירוניים · חוברת קטנה

גורמי מיקום יישובים

חוברת תלמיד · **מתקדם**

מעיין, גבעה או צומת דרכים – למה היישוב שלכם קם דווקא שם?

שם:	כיתה:	תאריך:

מה בחוברת?

1. מושגי מפתח
2. קוראים: גאוגרפיה של החלטות: מיקום יישובים לאורך הדורות
3. חלק א׳ – מתרגלים מושגים
4. חלק ב׳ – בודקים הבנה
5. חלק ג׳ – חושבים כמו גאוגרפים
6. כרטיס יציאה ✂

משחקים לשיעור הזה (חידון מהיר, איש תלוי, טריוויה ועוד) באתר: https://geo-z-chovrot-tiny.sites.tab.bot/

יצרה: רוית ראש בן ישי

מושגי מפתח

קראו את המושגים. נשתמש בהם בכל החוברת.

מקור מים

מעיין, נהר, אגם או באר שמספקים מים לשתייה, לחקלאות ולבעלי חיים.

לדוגמה: עיר שקמה ליד מעיין.

גורמי מיקום

הסיבות שבגללן יישוב הוקם במקום מסוים והתפתח בו, כמו מים, תבליט, דרכים ומשאבים.

לדוגמה: מעיין, גבעה מוגנת וצומת דרכים.

צומת דרכים

מקום שבו נפגשות דרכים מרכזיות, ולכן עוברים בו סוחרים ונוסעים רבים.

לדוגמה: עיר שקמה במפגש של דרכי מסחר.

תבליט

צורת פני השטח: הרים, גבעות, עמקים ומישורים.

לדוגמה: יישוב על ראש גבעה מוגנת.

גורם מנהלי

החלטה של שלטון להקים או לפתח יישוב, כדי לשמש מרכז לאזור, לפזר אוכלוסייה או לפתח אזור מרוחק.

לדוגמה: עיר שהוקמה כמרכז לאזור מרוחק.

גורם היסטורי-דתי

מקום קדוש או אתר היסטורי שמשך מתיישבים, עולי רגל ומבקרים לאורך דורות.

לדוגמה: ירושלים, שאליה עלו לרגל במשך דורות.

מקורות תעסוקה

מקומות עבודה ביישוב או בקרבתו, כמו אזורי תעשייה, משרדים, מסחר ושירותים.

לדוגמה: פארק תעשייה ליד העיר.

עתודות קרקע

שטחים פנויים שאפשר לבנות עליהם בעתיד, ומאפשרים ליישוב לגדול.

לדוגמה: גבעה ריקה שעליה תיבנה שכונה חדשה.

קוראים

גאוגרפיה של החלטות: מיקום יישובים לאורך הדורות

מיקומו של יישוב אינו מקרי. גאוגרפים מבחינים בין "אתר" – תכונות המקום עצמו, כמו מקור מים, תבליט וקרקע – לבין "מצב" – מיקומו ביחס לסביבה, כמו קרבה לדרכים, לנמלים ולמרכזים אחרים. יישובים מצליחים נהנו בדרך כלל משילוב של אתר טוב ומצב טוב.

בעבר שלטו גורמי האתר. מים היו התנאי הראשון: מעיינות, נהרות ובארות קבעו היכן אפשר לחיות. אקלים נוח, אדמה פורייה ומשאבים – עצים, אבן ומרעה – אפשרו פרנסה ובנייה. התבליט הוסיף שיקול ביטחוני: גבעה הגנה מפני פשיטות ושיטפונות ואפשרה תצפית, ואילו עמק הציע אדמה ודרך נוחה. ירושלים העתיקה, למשל, קמה על רכס ליד מעיין הגיחון – שילוב של מים והגנה.

גורמי המצב קבעו מי יצמח. יישובים בצמתי דרכים, בשפכי נהרות ועל חופים עם מעגן טבעי הפכו למרכזי מסחר. לצידם פעלו גורמים היסטוריים-דתיים, שבזכותם המשיכו מקומות קדושים למשוך עולי רגל גם כשיתרונותיהם הפיזיים היו מוגבלים, וגורמים פוליטיים-מנהליים – החלטות שלטון להקים עיר כמרכז לאזור, לפזר אוכלוסייה או לפתח שוליים מרוחקים.

במאה העשרים ואחת חשיבותם של גורמי האתר המסורתיים פחתה. מוביל מים, התפלה, כבישים מהירים ותקשורת דיגיטלית "שחררו" את האדם מן הצורך לגור ליד מעיין. היום ההחלטה תלויה באיכות הסביבה, ברמת השירותים – חינוך,

בריאות ותרבות – בקרבה למקורות תעסוקה ובמחירי הדיור. עתודות קרקע הן משאב קריטי: יישוב בלי שטח לבנייה מתקשה לגדול, גם אם הוא מבוקש.

מקרה בוחן: באר שבע. בעת העתיקה התקיים במקום יישוב בזכות בארות ומיקום על דרכים בצפון הנגב. בתחילת המאה העשרים פותחה העיר מחדש בהחלטה שלטונית כמרכז מנהלי לנגב, עם בניין ממשל ורשת רחובות מתוכננת. היום צמיחתה נשענת על גורמים אחרים לגמרי: אוניברסיטה, מרכז רפואי, פארק טכנולוגי ועתודות קרקע רחבות. כך עיר אחת מדגימה את השינוי בגורמי המיקום לאורך הדורות.

חלק א' – מתרגלים מושגים

בחלק הזה נחבר כל מושג להגדרה שלו, ונזהה דוגמאות מהחיים.

1. התאימו: כתבו בריבוע את האות של ההגדרה המתאימה.

1. גורמי מיקום	**א.** מעיין, נהר, אגם או באר שמספקים מים לשתייה, לחקלאות ולבעלי חיים.
2. מקור מים	**ב.** שטחים פנויים שאפשר לבנות עליהם בעתיד, ומאפשרים ליישוב לגדול.
3. תבליט	**ג.** הסיבות שבגללן יישוב הוקם במקום מסוים והתפתח בו, כמו מים, תבליט, דרכים ומשאבים.
4. צומת דרכים	**ד.** החלטה של שלטון להקים או לפתח יישוב, כדי לשמש מרכז לאזור, לפזר אוכלוסייה או לפתח אזור מרוחק.
5. גורם היסטורי-דתי	**ה.** מקום קדוש או אתר היסטורי שמשך מתיישבים, עולי רגל ומבקרים לאורך דורות.
6. גורם מנהלי	**ו.** צורת פני השטח: הרים, גבעות, עמקים ומישורים.
7. עתודות קרקע	**ז.** מקום שבו נפגשות דרכים מרכזיות, ולכן עוברים בו סוחרים ונוסעים רבים.
8. מקורות תעסוקה	**ח.** מקומות עבודה ביישוב או בקרבתו, כמו אזורי תעשייה, משרדים, מסחר ושירותים.

2. השלימו: לאיזה מושג מתאימה כל דוגמה?

1. פארק תעשייה ליד העיר. – זו דוגמה ל־_____
2. גבעה ריקה שעליה תיבנה שכונה חדשה. – זו דוגמה ל־_____
3. עיר שהוקמה כמרכז לאזור מרוחק. – זו דוגמה ל־_____
4. ירושלים, שאליה עלו לרגל במשך דורות. – זו דוגמה ל־_____

חלק ב' – בודקים הבנה

חזרו לקטע הקריאה. הקיפו את התשובה הנכונה, וסמנו נכון או לא נכון.

1 מה ההבדל בין "אתר" ל"מצב"?

- ○ א. אתר הוא תכונות המקום עצמו; מצב הוא מיקומו ביחס לסביבה
- ○ ב. אין הבדל
- ○ ג. אתר הוא אתר אינטרנט
- ○ ד. מצב הוא מזג האוויר

2 מה שחרר את האדם מן הצורך לגור ליד מעיין?

- ◯ א. גבעות מוגנות
- ◯ ב. מוביל מים, התפלה וכבישים
- ◯ ג. שיטפונות
- ◯ ד. ירידה באוכלוסייה

3 מדוע עתודות קרקע הן "משאב קריטי"?

- ◯ א. כי הן מספקות מים
- ◯ ב. כי הן מגינות מאויבים
- ◯ ג. כי בלעדיהן יישוב מבוקש מתקשה לגדול
- ◯ ד. כי הן מוזילות מזון

4 איזה גורם מיקום אינו חלק מגורמי הצמיחה של באר שבע היום לפי הקטע?

- ◯ א. אוניברסיטה
- ◯ ב. מרכז רפואי
- ◯ ג. עתודות קרקע
- ◯ ד. הגנה על ראש גבעה

5 מה מסביר את המשך משיכתם של מקומות קדושים גם כשיתרונותיהם הפיזיים מוגבלים?

- ◯ א. גורם היסטורי-דתי
- ◯ ב. גורם אקלימי
- ◯ ג. קרבה לנמל
- ◯ ד. עתודות קרקע

נכון או לא נכון? אם לא נכון – תקנו בשורה.

1 יישובים מצליחים נהנו לרוב משילוב של אתר טוב ומצב טוב.	נכון	לא נכון
2 במאה העשרים ואחת גורמי האתר המסורתיים חשובים יותר מאי פעם.	נכון	לא נכון
3 באר שבע פותחה מחדש בתחילת המאה העשרים בהחלטה שלטונית.	נכון	לא נכון
4 ירושלים העתיקה קמה במישור ליד הים.	נכון	לא נכון

חלק ג׳ – חושבים כמו גאוגרפים

כאן אין תשובה אחת נכונה. כתבו במשפטים מלאים והסבירו את דעתכם.

1 נתחו יישוב ותיק לבחירתכם: מה היו גורמי האתר וגורמי המצב בעבר, ומהם גורמי הצמיחה שלו היום?

2 ״הטכנולוגיה הפכה את גורמי המיקום הפיזיים ללא רלוונטיים.״ האם אתם מסכימים? כתבו טיעון מנומק.

התחילו כך: אני מסכים או לא מסכימה כי... עם זאת...

3 השוו בין יישוב שקם בגלל גורם היסטורי-דתי לבין יישוב שקם בגלל גורם מנהלי: מה מניע את צמיחתם לאורך זמן?

אתגר חוקרים

חקרו את היישוב שלכם כ״גאוגרפים״: איתרו אותו במפה, מצאו מתי ולמה הוקם (אתר ומצב), ובדקו מה מושך אליו תושבים היום (שירותים, תעסוקה, דיור, סביבה, עתודות קרקע). הציגו בטבלת ״אז והיום״ והסיקו אם גורמי המיקום השתנו.

כרטיס יציאה – גורמי מיקום יישובים

גזרו לאורך הקו המקווקו ומסרו למורה. שם: _____

1. הבחינו בין אתר למצב בדוגמה.

2. מדוע חשיבות גורמי האתר פחתה?

3. מה מדגים מקרה באר שבע?

איך הבנתי? ◯ הבנתי היטב ◯ הבנתי חלקית ◯ אני צריכים/ות עזרה